

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.	Lap
<i>Kristóf György</i> : Péterfi Károly esztétikája	337
<i>Waldapfel József</i> : Heltai Gáspár forrásai. (II., bef. közlemény.)	356
III. Heltai és Franck Sebestyén.	356
<i>Romhányi Gyula</i> : Dóczy Lajos drámái. (III., bef. közlemény.)	366

ADATTÁR.

Szemere Miklós irodalmi hagyatékából (IV., bef. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	378
Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez. (III., bef. közlemény.) Közli: <i>Valjavec Frigyes</i>	387
Adatok Báróti Sándor testőri pályájáról. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	396
Verseghy Ferenc két ismeretlen német költeménye. <i>Gálos Rezső</i>	400
XVII. századi fordítás-töredék Horatiusból. <i>Waldapfel Imre</i>	402
Morál — perorál. <i>Sándor (Skala) István</i>	402
Adalék Kemény Zsigmond publicisztikai munkásságához. <i>Haraszthy Gyula</i>	403
Ismeretlen Amade-nyomtatvány. <i>Gálos Rezső</i>	404

KÖNYVISMERTETÉS.

Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az Evangélium. <i>Hajdú Zoltán</i>	406
Gheorghe Kristóf: Istoria limbii și literaturii maghiara. <i>Rajka László</i>	409
Veégh Sándor: Petőfi a románoknál. <i>U. az.</i>	410
Dr. Dóczy Jenő, dr. Wellmann Imre, dr. Bakács István: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	411
Dr. Belohorszky Ferenc: Bessenyei György. <i>U. az.</i>	412
Radnóti Miklós. Kaffka Margit művészi fejlődése. <i>Solt Andor</i>	413
Ember Ernő: A magyar népszínmű története. <i>Kenyeres Imre</i>	413
Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler család Sopronban. <i>Solt Andor</i>	414

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év irodalomtörténeti munkássága. (IV., bef. közlemény.) N—Zs. <i>Kozoca Sándor</i>	415
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	432

A szerkesztésért és kiadásért felelős:
CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

PÉTERFI KÁROLY ESZTÉTIKÁJA.

Adatok a magyar esztétikai gondolkozás önállósulásának kezdetéhez.

A tudományos jellegű és értékű magyar esztétika 1778-ban indult meg — korán, irodalmunk megújulásának hetedik évében, alig negyedszázaddal a Leibnitz-Wolf lélektani vizsgálataiból kisarjazott önálló, modern baumgarteni német esztétika után. Kettős, Ianus-arccal született meg, s ez eddig nem részesült kellő figyelemben, nem ragadta meg eléggé az érdeklődést. Az egyik arcot a jezsuita Szerdahelyi György *Aesthetica*-ja jelenti. Két kötetes nagy műve — alcíme szerint: *doctrina boni gustus* — tartalmilag, Jánosi Béla megállapítása szerint, *eclecticus kompiláció*.¹ Mint tudós együtt halad a haladókkal, de utipoggyászát kölesönveszi s úgy kíséri meg az esztétikát a filozófia rendszerébe illesztve, a maga teljességében és befejezettségében kifejtteni. Nem fordít, hanem válogat, gyűjt s úgy rendezi el anyagát, hogy műve az önállóság és eredetiség külső bélyegét magán viseli. Tettének merészségét akkor értjük meg igazán, ha elgondoljuk, hogy csaknem 40 évig kell várnunk, míg egy másik írónk a Szerdahelyi esztétikája óta elhanyagolt terület új művelésébe fog. Ez úttörő, korszakot kezdő műnek is, mint a Benkő Józseftől a tudományok arany százada névvel illetett idő tudományos munkáinak általában, latin a nyelve.

De más irányban is megindul a magyar esztétikai gondolkodás, s erre ritkábban és kevesebb éberséggel szoktunk emlékezni. Egy külföldön tanuló református teológus diák, utóbb rövid ideig pap, majd elég korán, 49 éves korában, 1794-ben bekövetkezett haláláig kolozsvári kollégiumi tanár, Sófalvi József munkássága képviseli: ez a magyarnyelvű esztétika. Sófalvi munkájának címe: *A természet szépségéről való beszélgetések*. Ugyanabban az évben jelent meg, mint a Szerdahelyi esztétikája.² Ez a mű még annyira sem eredeti, mint a Szerda-

¹ Jánosi Béla: *Szerdahelyi György esztétikája*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXIII. k. 56—58. l.

² Az 1778. évben. Kolozsvárt kinyomtatott mű azonban a gróf Teleki Lászlóhoz intézett ajánlás keltezése szerint már 1775-ben Leydenben készen volt.

helyi. Egyszerű fordítás Sulzer J. Gy. művéből, a címlap szavai szerint: *nemzete hasznára* fordította magyarra a Leydenben tanuló teológus diák. Nem is rendszeres elméleti esztétika, mint a Szerdahelyi, hanem egy részletkérdést gyakorlati, tapasztalati módon fejtegető párbeszéd. Charites és Eukrates a természetben előforduló szépségről, ennek fajairól, hatásairól, kivált az erkölcsiről társalog és cserél eszmét. Legnagyobb jelentősége kétségkívül magyarnyelvűsége.

Érdekes és talán páratlanul álló jelenség a magyar tudományosság történetében az, hogy egy átvett, hazai talajon művelni kezdett új tudomány egyidőben és egyszerre két nyelven, a tudományok latin nyelve mellett nemzeti nyelvünkön is megszólaljon. Az általános, szinte törvényszerűséggel ismétlődő jelenség az, hogy nemzeti nyelvünk csak utóbb és félénken kísérel meg élni természetadta jogával és kötelességével, a magyar szónak veleszületett kifejező erejével, mindent kifejezni tudó hajlékonyságával. A magyar esztétika e ritka kivételek egyike: mindjárt kezdetben két nyelven szólt — latinul, a tudományok nemzetközi nyelvén, és nemzeti nyelvünkön, magyarul.

A magyar esztétikának ez a kettős arca, kétnyelvűsége még jó sokáig fennmaradt. A nagyszabású rendszerező munkák (Verseghy, Greguss Mihály, Schedius) jobbára latinok; amelyek magyar nyelvű köztük, az pusztán fordítás (Szép János, Pucz Antal). Önállót a magyar tudomány csak egyes részletkérdések megvilágításában ad, és még inkább az alkalmazott esztétikában, a poétikában, bár szempontjaik, okoskodásuk, módszerük egészen véve itt sem eredeti: avatott szem meglátja mögöttük a forrást, amelyből merítettek.

Igazán értékeset, maradandót csak Kölcsey alkotott *Körner Zrinyijéről, Nemzeti hagyományok. A komikumról* stb. című dolgozataiban. Amint Mitrovics jellemzi: Kölcsey már nemcsak *korának*, hanem a *jövőnek* is esztétikusa lett.¹ Rendszeres, tartalmilag eredeti *magyar nyelvű* esztétikánk és esztétikusunk egészen 1849-ig, Gregussig nincs, és Kölcsey és Greguss munkássága között, a közbeeső húsz év alatt, latin nyelven sem jelent meg rendszeres esztétika. Csak az időszerű részletkérdésekről szóló, egyre számosabb és terjedelmesebb tanulmányok által mélyült, fejlődött tovább a magyar esztétikai gondolkodás. Az esztétika szempontjából nézve egyébként sem eseménytelen ez a két-három évtized. Érlelődik közben és alatta az eredeti (nem fordított vagy átdolgozott) rendszeres magyar nyelvű esztétika is.

Legjelentékenyebb e tekintetben Köteles Sámuel, előbb marosvásárhelyi, utóbb nagyenyedi ref. koll. tanár munkássága.

¹ Mitrovics Gyula: *A magyar esztétikai irodalom története*. 52. L. 304.

Köteles 1799 óta mindkét iskolánál a filozófiai tanszéken működött. Tanítványai, hallgatói a középiskola ú. n. logikai osztályába járó tanulók és a felsőbb, jogi és teológiai tudományokat folytató diákok voltak. Az egyes disciplinák, amelyeket a filozófia professzorának bizonyos periodusokban elő kellett adnia, egy csomó természettudományi és matematikai tárgy mellett a következők voltak: logika, metafizika, alapfilozófia, lélektan, morális filozófia, antropológia. És egy 1842-diki tervezet szerint: *esztétika is, ha lehet.*¹

Ez az utóbbi néhány szó: esztétika is, ha lehet — a mából visszanező szemnek kicsi, jelentéktelen adalék. Hiszen csak úgy oda van vetve s annyit mond, hogy ha épen lehetséges, esztétikáról is adjon elő a philosophiae professor. Tanügytörténeti szempontból és a magyar esztétikai gondolkodás terjedésének megmérése szempontjából azonban ez az oda vetett függelék figyelmet érdemlő fontos szellemtörténeti útjelző. Azt jelenti, hogy az esztétika mint filozófiai tudomány a felső oktatásba is felveendő és beillesztendő külön disciplinává fejlődött; hogy a magyar szellemi élet és tudományos nevelés nem teljes a rendszeres esztétika ismerete nélkül. Szükséges hát e tudománynak a tantervbe iktatása. E mögött viszont az a további valóság ismerhető fel, hogy az esztétika mint tudomány a magyar szellemi életnek állandó kérdéseként foglalkoztatta az elméket: időszerűvé vált.

Az említett tanterv természetesen nem országos, hanem csak az erdélyi református főconsistorium bizottságáé s így csak az erdélyi ref. főiskolákra (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely) volt érvényes és kötelező. De jelentősége, a magyar tudományos esztétikai gondolkodás terjedésének megméréseire vonatkozó fontossága, így is kétségtelen és nyilvánvaló.

Az esztétikai gondolkodásnak ebben az örvendetes térhódításában, az esztétikának mint filozófiai tudománynak ebben az önállósulásában, nélkülözhetetlen tényezővé, iskolai tananyaggyá válásában Köteles Sámuel személyisége és tudományos munkássága volt a legfőbb mozgató erő.

Köteles, mint tanár, Kant tanának volt hirdetője, harminckét éven át, 1931-ben bekövetkezett haláláig². Mesterének felfogását hirdetve s annak tudományos rendszerét követve, az esztétikát is tárgyalnia kellett és tárgyalta is, pl. a *Filozófia encyklopédiája* c. 1829-ben megjelent művében — ez nem más, mint a hallgatók számára készült s a katedráról elmondott előadásoknak nyomtatott szövege.

¹ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* 587. l.

² Bartók György: *Köteles Sámuel élete és filozófiája.* Athenaeum, 1910. évf. 53. s. k. l.

E mű második szakaszában Köteles ismerteti a szemlélődő (elméleti) filozófia három disciplináját: a logikát, a metafizikát és az esztétikát, az értelem, az ismeret és az ízlés tudományát (108., 112. s köv. l.) Az esztétika vagy az ízlés tudománya azokat a törvényeket veszi vizsgálat alá, melyek szerint mi a szép és felséges tárgyakat helyesen meg tudjuk ítélni. Részei az esztétikának a tiszta esztétika, mely a szép és felséges tárgyak szemléléséből származó tetszésnek és tiszta gyönyörködésnek feltételeit és alapját, meg a róluk hozott ítéleteknek eredeti principiumát tárgyalja, és az alkalmazott esztétika, mely a szép mesterségek teóriája.

Philosophiai anthropológiájának, melyet a Magy. Tud. Akadémia adott ki, de már szerzőjének halála után nyolc évvel, 1839-ben, és amely szintén anthropológiai leckéi vezérfonalául szolgált, a lelki érzésekről szóló fejezetében hasonlóképen elég részletesen fejtegeti Köteles az esztétikai érzéseket, Kant álláspontja értelmében: az esztétika az érzékiség reguláinak tudománya.¹

Nyomatásban megjelent és kéziratban maradt munkái nem engedik meg azt a következtetést, hogy Köteles az esztétikát teljesen önállóan és elkülönítve, részletesen is feldolgozta és előadta. Lehetséges, de nem bizonyos. Bizonyos csak az, hogy alkalomadtán — a filozófia enciklopédiájának és a filozófiai anthropológiának az előadása közben — ismertette, elemezte, tárgyalta az esztétikát céljának megfelelő részletességgel, de mégse önállóan, mégpedig magyar nyelven, nem latin nyelvű előadásban. Ez elévülhetetlen érdeme. Ezenkívül — s ez még nagyobb érdem — elsősorban neki köszönhető, hogy az összes erdélyi ref. kollégiumokban, a főiskolai tagozaton, is, lassan, észrevétlenül, de nagyon korán és céltudatosan, végbement a tanítás nyelvének kicserélődése a magyar nyelvére. Igaz, hogy voltak elődei ezen a téren, de helyesen mondja Toldy Ferenc, mint kiadó, a Köteles anthropológiájához írott előszóban (III. l.): a többiek viszont az ő vállán emelkedtek.

Követői közé tartozik többek között Péterfi Károly — az ő rendszeres kéziratosa esztétikáját kívánjuk az alábbiakban ismertetni.

Péterfi Károly, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, előbb marosvásárhelyi pap, majd ugyanott philosophiae professor a ref. kollégiumban, később tordosi s élete utolsó felében újra marosvásárhelyi ref. lelkész volt. 1873-ban halt meg, nyolcvanhárom éves korában. Iskolai tanulmányait 1803-tól kezdve kilenc éven át a marosvásárhelyi kollégiumban végezte s mint ilyen, a felsőbb osztályokban több éven át természetesen Kötelesnek is hallgatója, sőt tanítványa volt. Nemesak egy a többi

¹ Részletesen ismertette és méltatta Köteles esztétikai felfogását Bartók György (i. h. 76—78. l.) és utána Mitrovics Gyula (i. m. 36—38. l.)

között, hanem — úgy látszik — kiválóbb valamennyinél. Csak így érthető meg, hogy amikor 1818-ban a nagyhirű és nagy-tudományú Köteles, elfogadva megválasztását a nagyenyedi kollégium tekintélyesebb és jobb javadalmazású filozófiai tanszékére, Marosvásárhelyről távozott, üresen maradt tanszékére az egyházi főhatóság a külföldről nemrégiben hazatért fiatal marosvásárhelyi papot, Péterfi Károlyt választotta meg nagy szótöbbséggel. A mester tanszékébe a tanítványt ültették. És a tanítvány, most már maga is mester, a hozzáfűzött bizalomnak megfelelően, tovább vitte és fejlesztette a Köteles-művelte tudományágakat és a Köteles tudományos módszerét is. Kötelesnek méltó utóda tudott lenni és volt nemcsak a marosvásárhelyi kollégium filozófiai tanszékén, hanem a Magy. Tud. Akadémiában is, mely 1834-ben levelező tagjának választotta meg elismerésül a *Filozófusok és a filozófia története* c. 1833-ban Marosvásárhelyt megjelent művéért. Jelentékenyebb tudományos munkája még csak egy látott nyomtatásban napvilágot, az *Alapfilozófia*. (Nagyenyed, 1841. 256 l.) Kéziratban ellenben egész halom munkája hever a marosvásárhelyi kollégiumban, mint pl. *Logika, Metaphysika v. esmérettudomány, Erkölc v. virtus tudomány, Physiologia és anthropologia, Psychologia empirica vagy tapasztaláson épült lélektudomány* stb.¹

Ezek között van az *Izléstudomány (aesthetica)* c. műve is (8034. sz. a.): *az első eredeti, nem fordított, rendszeres magyar nyelvű esztétika* — jóval korábbi, mint a Gregussé.

A Péterfi sajátkezű írásában fennmaradt esztétika keletkezésének megértése végett fel kell említenem, hogy a mű ugyancsak a Péterfi kezeírásában latin nyelven is fennmaradt a kollégiumban. Ez az utóbbi azonban, mind a fejezetek számát, mind az egyes sorszámozott fejezetek tartalmát tekintve, sokkal rövidebb, vázlatosabb, szűkebszavú, mint a magyar. Így pl. a bevezetés terjedelme a latin nyelvű kéziratban csak két, a magyar nyelvűben tizenegy paragrafus; az alkalmazott esztétika a latin szövegben a 63-ik, a magyarban a 72-ik paragrafussal kezdődik, azért, mert ez utóbbiban több, a latinnál ismertnek feltételezett és így mellőzött dolgot is szükségesnek tartott felvenni és megmagyarázni. E mellett a magyar szövegben az egyes fejezetekben szintén több a kitérés, részletesebb az előadás, és van néhány bibliografiai utalás is. Péterfinél is a rövidebb latin szöveg a régibb, az első kidolgozás, akárcsak Köteles munkáinál. Köteles, a mester és előd, az esztétikát részletesebben sem magyarul, sem latinul nem tárgyalta. Az utód és tanítvány azonban úgy osztotta be tárgyait, hogy lehessen külön is előadnia az esztétikát. Mivel e téren Köteles példája hiányzott, eleinte ő is latinul tett kísér-

¹ L. Koncz J.: i. m. 351—354 l.

letet. De csakhamar magyarra változtatta át az előadás nyelvét. «A filozófiára tartozó kurzusait, valamint az anthropológiát és a politikát is előbb latinul dolgozta ki — de nonsokára az idő szelleme lengését mintegy messziről érezvén, magyarra fordította» — mondja életrajzírója, Koncz József, ki a Péterfi személyiségét is már csupán személyes családi viszonyánál fogva is — Péterfinék veje volt — jól ismerte.¹

A tizenhét kis nyolcadrét ivnyi kéziratoss, első rendszeres magyarnyelvű esztétika külső címlapja szerint: *Izléstudomány (aesthetica)*, a belső címlap szerint pedig: *A vizsgálódó Filozófiának Systemája. Harmadik rész: Izlés-tudománya, vagy Aesthetica*. Előadása nem folytonos, hanem apró, sorszámokkal ellátott külön fejezetekből áll, melyeknek a latin szövegben címük is van, míg a magyarban cím nélkül, csak számozással követik egymást.

A bevezetés (1—11. §.) a filozófia céljának és felosztásának érintése után rátér az esztétikára, mint a vizsgálódó (elméleti) filozófia tudományának harmadik (1. logika, 2. metafizika) ágára, s következő meghatározását adja: «Az esztétika az emberi léleknek eredeti törvényeiről való tudomány, melynél fogva valamely tárgyat a tetszés, vagy nemtetszés érzéséhez való illetvényében (viszonyában) ismerünk és ehhez képest mint izlés tárgyát ítélünk meg. Ezért nevezetük izlés tudományának, geumatológiának. Esztétikának pedig azért, mert arra, hogy valami izlésem tárgya lehessen, megkivántatik, hogy az láttassék, vagy éreztessék, egyszóval, hogy érzemenyesen észrevétessék». Egyéb figyelemreméltó megjegyzések még a bevezetésben: az esztétikát helytelenül azonosították régebben a szép mesterségek tudományával; az esztétika ismerete senkinek nem ad sem izlést, sem esztétikai ítélő-, vagy más esztétikai tehetséget. Ezeket az esztétika, mint természeti adottságokat feltételezi és fejlődésükben támogatja. Az esztétikus legyen filozófus lélek, nem pedig költői. A poesis poétizálhat, de az esztétikának filozofálni kell.

Az esztétika két részre oszlik, ú. m.: tiszta és alkalmaztatott esztétikára. A tiszta esztétika (ae. pura) ismét két részre válik. Az első szól az esztétikai ideákról (ideologiai aesth.), vagyis a tárgyaknak azon tulajdonságairól, melyek az öntudatban helybenhagyást, tetszést keltenek; a másik rész szól az esztétikai ítéletekről (crimatologia aesth.).

¹ Koncz József i. m. 346 l. Érdekes azonban, hogy Péterfitől latin nyelvű kurzus az esztétikán kívül nem maradt fenn. Ez arra mutat, hogy legtöbb tárgyát kezdettől fogva úgy adta elő, mint Kőteles, az előd: magyar nyelven. Csak ahol mestere nem tört nyelvünkön utat, ott kényszerült előbb latin nyelven próbát tenni. Egyebütt eleitől kezdve csak magyarul adott elő, latin nyelven vezérfonalat nem is állított össze, s így az fenn sem marad.

Az esztétikai ideákról szóló rész hármastagoltságú. Ugyanis az esztétikai tetszésnek, mint az öntudat egyetemes és szükségképeni tényének (amely azonban egyénekenként változó lehet) oka vagy a tárgyak minemősége, vagy azoknak mekkorasága, vagy végül e kettőnek keveredése. Első esetben a tárgy szép — ennek ideáját tárgyalja a *calleologia*; a második esetben a tárgy fenséges — az erről szóló rész neve *hypseologia*. E két fundamentális ideának keveredéséből számos rokon esztétikai tulajdonság áll elő, s az ezekről, vagyis a széppel és fenséggel rokon és ellenkező fogalmakról szóló tannak neve *syngeneiologia*.

A szép *első* meghatározó jellege az, hogy tetszik: a tetszés megelőzi, *conditio sine qua nonja* a szépségről szóló ítéletnek. A szépen kívül azonban más dolgok is tetszenek. Ezért a szép tetszését a többi tetszéstől — a kedves, hasznos, jó és igaz okozta tetszéstől — el kell különíteni. Az elkülönítés alapja az, hogy — s ez Péterfinél a szép *első* meghatározása — *szép az, ami csupán formájánál fogva tetszik*. A többi tetszés más természetű. A kedves, hasznos tetszése anyagi, az igaz és jó tetszése értelmi. Emezeknél a tetszés ok; tetszenek, mivel érdekelnek. A szépnél a tetszés következmény; érdekel a szép, mivel tetszik. A szép független a kedvestől, a hasznostól, a jótól és igaztól. Ezek is lehetnek szépek, de nem mindenképen azok. Ha valami érdekből tetszik, nem szép, mert a szép «interesse», érdek nélkül való tetszés. *A szépség tehát az a tulajdonság, melynél fogva a tárgy az észrevevőben csupán formája által kedves érzést támaszt.*

A szépeknek, mint tiszta formának *második* jegye az, hogy célirányos, célszerű, mert amiben célirányosság nincs, nem lehet szép. A forma szépsége célszerű lehet függetlenül minden meghatározott céltől, pl. virág, gyümölcs, vidék és maga az emberi test. Az ilyen tárgyak maguk magukért vannak, önmagukban szépek, abszolút esztétikai beccsel bírnak, szépségük szabad, független, magától fennálló, azaz önmagában igazolt. Viszont egy ház, pénzdarab stb. szépsége relatív, mert a tárgy célja előre meghatározza formájukat is: csak akkor célszerű, ha a tárgy célját teljes mértékben tudja szolgálni.

Harmadik határozománya a szépeknek, hogy észrevehető, mert ami nem észrevehető, nem lehet tárgya az esztétikai helybenhagyásnak. Van külső, érzéki szép, a látás és hallás által észrevett szép, és van belső, lelkileg észrevehető szép: a képzetek, mert ezek magának a belső érzésnek produktumai, mint pl. a teremtő fantázia képei és az értelemnek és okosságának ideái, vagy pedig azok az elmeállapotok, melyek amazokból származnak, mint az együttlézés indulatai, a szeretet, gyűlölet, félelem stb. Lényeges a belső szép. Ez az alap, noha a külső szép szolgáltatja az alkalmat az ízésnek formá-

lására azzal, hogy a belső szépnak megérzését mintegy megnyitja, megindítja. A külső szépet testi szépségnek is lehet nevezni, a belsőt pedig lelki szépnak — ezt helytelenül tekintik azonosnak az erkölcsi széppel, a jóval. Az esztétikai tetszés független a logikai és erkölcsi tetszéstől, mégis az esztétikai szép mint forma magában foglalhatja, megérzékelteheti, alakba öntheti az igazság, jóság és okosság ideáit is. Ezért a szépség a legtökéletesebb forma, melyben az érzeményes egyáltalán megjelenhetik. Innen van a szépnak mint legtökéletesebb érzéki formának rendkívül való vonzóereje.

Ebből következik — s ez a szép és szépség második meghatározása — hogy szép az, ami a formájánál fogva a végesben a véghetetlenlét sejteti és ez által tetszést kelt; a szépség pedig valamely dolognak az a tulajdonsága, amely az észrevevőnek elméjében a maga formájánál fogva a végesben a véghetetlenlét sejtését felgerjeszti és ezáltal tetszést szerez. A véghetetlenlét a szép forma nem valóságban és valóságként szemlélteti, hanem csupán sejteti homályosan azt, ami a véges forma mögött el van rejtve: a kimondhatatlant, a leírhatatlant, a titokkal teljest. Az elmének a szép által ezen ideális állapotba helyezése az elragadtatás: a szép elménket ki- és felragadja az érzéki világból s viszi az ideák világába. Az elragadtatás rendszerint csendes, szótlán; amit ilyenkor észreveszünk, kimondhatatlan, valami szent fátyolon lebegő messze, homályos kép: ez a véghetetlen sejtése a végesben.

A szép foglalkoztatja az értelmet is, a fantáziát is könnyű és mégis szabályos módon, azaz szabályok szerint. De ez a foglalkoztatás szabad, bár célirányos és játékszerű, noha az ismeretnek is megfelelő, de épen, mert azoknak megfelel, attól még is szabadult. Ezért az elme a szépben a tulajdon maga alkotását, magától a maga számára teremtett obiectumot lát s azt valami különös szeretettel öleli át — ezáltal a szép az értelem és a fantázia harmóniás munkájának tudatát kelti fel, s így a szép az élet érzését fokozza. Ezért a szépnak tetszése nem egyéb, mint valamely tárgy célszerű formájának észrevétele által magasabbra emelt, fokozott életérzés. Ebből következik a szépnak és a szépségnek harmadik és utolsó meghatározása: szép az, ami a formája által az észrevevőnek képzelődő tehetségét és értelmét valamely könnyű és mégis szabályos, tehát tetsző módon foglalkoztatja, a szépség pedig valamely dolognak azon tulajdonsága, melynél fogva a tárgy a maga formája által a képzelődő tehetséget valamely szabad, de az értelemmel megegyező játékba helyezi s ez által az életnek érzését az észrevevőnek elméjében magasabbra emeli. A legnagyobb szépség: a szépség ideálja; ehhez legközelebb állónak Péterfi — Lessingre hivatkozással — az emberi formát találja.

A szépről szóló szakasz befejezéséül röviden felemlíti s egyúttal bírálja Baumgarten, Mendelsohn, Hutcheson, Hume, Batteux és Kant meghatározását a szépről. Aztán rátér a felséges tanára, a hypseológiára.

Annak ismétlése után, hogy a fenséges,¹ ellentétben a széppel, a dolgok nagyságára vonatkozik, a fenségesnek és fenségessegnek is a következő előleges meghatározását adja: fenséges az, ami a nagyságáért tetszik; fenségesseg pedig egy dolognak az a tulajdonsága, amely az észrevevőben a maga nagysága által kedves érzést támaszt. A nagyság viszonylagos. Fenséges az a nagyság, mely az összehasonlításnak, az észrevételnek szempillantában minden másnál nagyobbak tetszik. A fenséges is kétféle lehet, ú. m. külső: testi, kiterjedésbeli, matematikai, extenzív, és belső: lelki, erőbeli, dinamikai, intenzív fenséges. A külső, matematikai fenséges tárgy kiterjedésben minden más tárgyat felülmul; lehet számbeli, értelmi és lehet szemlélt, esztétikai nagyság. A számbeli nagyság végtelen. A szemlélt, az esztétikai nagyság mérésében azonban hamar eljutunk a summához, melynek szemléléséhez felfogás (apprehensio) és összefogás (comprehensio) szükséges. A dinamikai fenségest is kétféleképpen mérhetjük, ú. m. fizikailag — ez a hatalmas, mely félelmes is lehet — és erkölcsileg. Ez az erkölcsileg mért dinamikai fenséges: a véghe-tetlen nagyság és az örökkévalóság. Egyébiránt a testi fenséges is, mint a szép, csak a látás és hallás által érzékelhető tárgyakban fordul elő; a lelki fenséges pedig, az érzéki alakot öltött véghe-tetlen nagyság, maga az örökkévalóság. Rendszerint dinamikai nagyság; csak hatásaiban lehet érzékelhetővé tenni, mint ahogy az isteni nagyságot is Mózes a világot teremtő *legyen* szóval, Homeros pedig a világot megrázó fejbőlintással érzékelteti.

A végtelen erő — akár az erkölcsileg jó, akár a rossz — esztétikailag fenséges. A szép csak sejteti a végtelent a végesben, a fenséges azonban közvetlenül szemlélteti, élénk tárja. Ebből következik a fenségesnek második előleges meghatározása: fenséges az, ami mérhetetlen nagysága által a véghe-telent a végesben szemlélteti és ezáltal tetszik; a fenségesseg pedig az a tulajdonság, mely az észrevevőben a maga nagysága által a végesben a véghe-tetlennek a szemlélését felszerkenti s épen ezáltal tetszést kelt. A fenségessegnek vége, mihelyt nem szemléljük, hanem vizsgáljuk, elemezzük.

A fenséges tetszése vegyes, összetett érzés. Eleinte az öntudatot elnyomja, megbontja, kedvetlenséget okoz, ezt aztán az okosság feloldja, s csak ekkor válik kedves érzéssé. A fenséges érzése, ellentétben a szépével, nem mentes minden érdektől.

¹ Péterfi *felsőlegesnek* mondja.

Részben anyagi és értelmi tetszés — ennyiben sokkal rokonabb a jóval és igazzal, mint a szép — ezért felfogásához is az erkölcsi műveltségnek sokkal nagyobb foka szükséges. Maga a fenséges lehet célszerű, mint a szép. Az életérzést kezdetben és pillanatnyilag akadályozza, de aztán a szépnél sokkal magasabbra emeli. Mindebből következik a végső meghatározás: fenséges az, ami semmi határozott mértékbe nem foglalható nagysága által az észrevevőnek főbb lelki tehetségeit mozgásba hozza, a fenségesség pedig az a tulajdonsága valamely dolognak, mely a maga mérhetetlen nagysága által az okosság munkásságát előmozdítja s így az életérzést az észrevevőnek elméjében fokozza. A fenségesnek ideálja nincs. Csak az *universum* lehetne az, ha mi azt szemlélni tudnók. Itt is felsorol és bírál Péterfi néhány más meghatározást. (De la Mothe, Schlosser, Kant.)

A syngeneiologia a széppel és fenségessel rokon- és ellenkező érzéseket tárgyalja. A széppel rokon¹ tulajdonságok az ékes, ingerlő, kellemetes, csinos, cifra; a fenségessel rokon tulajdonságok a nagy, a kolosszális, a nemes, az ünnepi, a pompás, a patetikus, a megillető (*permovens*), a csodálatos és a tragikus — ez az utóbbi félelmet, szánalmat, de egyúttal csodálatot is kelt. Tragikum nemcsak a tragédiában van, viszont nem minden szomorú történet tragikus. A szomorúság csak egyik alárendelt kritériuma a tragikumnak.

A széppel ellentétes érzés a rút. De ami nem szép, még nem mindig rút is egyszersmind; csak az a rút, mi nemtetszést okoz. A fenséges ellentéte az alacsony, de nem minden kicsi alacsony, csak ami kellemetlen érzést okoz. Ennek a kettőnek, a rútnek és alacsonynak, változatai a csömör, amittől szabadulni akar a test is; aztán a nevetséges, az, amiben illetlenség és sületlenség is van. Oka: a nem együvé tartozó dolgok egybefűzése, a dolgok fonák használata, a test és jellem ellenmondása, a gondolatok hibás kapcsolata stb. A nevetséges az életerőt hirtelen mozgásba hozza. Tágabb értelemben véve a nevetséges azonos a komikummal. Ennek két faja van: felsőbb és alsóbb. Valamennyi rokon- és ellentétes tulajdonságot s ezek módosulatait, mint a naivság, humor, szatira, satirico-comicum és tragicomicum, megvizsgál, meghatároz önmagában is, és a széphez, meg a fenségeshez való viszonyban is. Itt is megjegyzi, hogy komikum nemcsak a komédiában van. Néhol egy-egy példára hivatkozással is megvilágítja elméletét.

A tiszta esztétika második főrésze az esztétikai ítéletek tana, a *crimatologia*. Kiindul abból, hogy az esztétikai ítélet nem a tárgy fogalmi ismeretétől függ, hanem a tetszés vagy nemtetszés érzésétől, azaz a tárgynak az alanyra gyakorolt

¹ Péterfinél, mint már Kötelesnél is: *atyafias*.

hatásától, a subiectum meghatározott állapotától. Minthogy tehát az esztétikai subiectivismus álláspontján áll, rögtön idézi is a közmondást: *de gustibus non est disputandum*. Az esztétikai ítélet különböző logikaitól; hogy miben? — nem részletezi. Tetszést megítélő tehetsége, ízlése csak az embernek van; az állat a szépet és fenségest nem ismeri. Az ízlés részben tapasztalati, részben transcendentalis tehetség, s az emberrel vele születik. Ízlés nélkül nincs ember. S ha mégis azt mondjuk valakire, hogy nincs ízlése, az vagy nagyon műveletlen ember, vagy gyermek. Az ízlés transcendentaliter «*sensus communis*», és az esztétika csak annyiban az ízlés tudománya, amennyiben a szép és fenséges transcendentalis feltételeit felkeresi és megvizsgálja. Annak a tárgynak van esztétikai becse, mely minden, vagy legalább is sok pallérozott ember és nép ítélete szerint az esztétikai helybenhagyás feltételének megfelel és ízlésbeli gyönyörűséget szerez. Minél műveltebb és minél több subiectum egyezik meg e tekintetben, annál inkább egyetemes érvényű esztétikai ítéletünk. Azok a tárgyak és alkotások pedig, melyekben a szépnak és fenségesnek ez a közönséges kritériuma feltalálhatik, az ízlés mintái: példányképek, kánonszerűek, klasszikusok.

Az esztétika második nagy fejezete az alkalmazott esztétika, a szépmesterségek tana. Ennek ismét két része van, egy általános, *calleotechnica universalis*, és egy különös rész, *calleotechnica particularis*. Ez az utóbbi az egyes művészetek (ő szépmesterségeknek nevezi) külön filozófiai vizsgálata, míg az általános *calleotechnica* a valamennyi művészetet közösen jellemző sajátságok vizsgálata. Tulajdonképen nem a művészet szép, hanem alkotásai. Ezért a «szépmesterség» helytelen kifejezés, de megszoktuk. A mesterség — készség és képesség, melynél fogva az ember szabadon, de mégis célszerűen és határozott szabályok szerint alkotni tud. Nem tudomány, nem is természeti adottság, de mindkettőtől függ s lehet játékszerű, azaz szabad, és lehet munka, azaz kötött mesterség.

A szabad mesterségek (*artes liberales*) részben esztétikaiak, mint a zene, költészet, tánc stb., részben játszó, kellemes mesterségek, mint a labda, ostábla, kártya, kugli, billiárd. A kötött, vagy dolgozó mesterségek között magasabb rendűek az orvos, a számolás, a földmérés, a gazdaság mestersége; alsóbb rendű dolgozó mesterségek pedig az asztalos, szakács, sütő, molnár stb. mesterségek. A kötött mesterség szabaddá válhat, ha ízlésesen dolgozik és esztétikailag is tetszőt tud alkotni. Viszont a szabad mesterség is kötötté, legalább való munkává válhatik, mint pl. «a korcsmákon strázsáló muzsikusoknál, a minden alkalmazosságra készen álló név-, születés-, ünnepnapokra versifaló cadentiás poétáknál, most itt, majd amott commodizáló teatristáknál, portré-festőknél, kiknek munkáiban

több része vagy az éhezésnek, mint a lélek szabad munkáságának.» A szép mesterműves munkája subiective könnyű és gyakorlott, de obiective tetszőnek kell lennie.

Az a tehetség, mely a virtuózsáig gyakorlott: a génie; mestersége a művészet.¹ A génie különös változata a tehetségnek. Alkotásaiban eredeti, e nélkül génie ről beszélni sem lehet. A génie a valónak határán túl száll, maga vág utat magának; törvénye, regulája ösztönös; nagy — szabályok, bátor — útbaigazítás nélkül; számára nincs törvény, mert ő maga a törvény — mondja Péterfi Lessingre hivatkozva. Aki tehetség nélkül próbál ilyesmit, az fattyú génie, majmol, eszelösködik, affektál. Esztétikai izlés, műveltség és tanulás nélkül a génie nem tud még tetszöt sem, annál kevésbé klasszikusat, kánonszerűt alkotni. Az alkotó tehetség az alkotás idején valami magasabb, felindult lelkiállapotban van, ezt magyarul lelkesedésnek, a latinban inspiratióknak meg enthusiasmusnak nevezzük.

Az esztétikai anyaggal való bánásmód, vagyis a belsőnek kifejezése a külsőben: a stílus, az egyesre nézve «manier»; ennek veszedelme egyfelől az egyhangúság, a szolgálai módon kaptafára dolgozás, másrészt az affektált, précieux stílus. Aki pedig egy más egyén modorát követi, értelmetlenül majmol.

A szép mesterművnek, ahogy Péterfi a műalkotást nevezi, karakterrel kell bírnia, jellegzetesnek kell lennie, azaz mind a feltalálásban, mind a kidolgozásban a szépség törvényét kell követnie. Karaktere van a műalkotásnak akkor, ha van benne 1. egység és különféleség (ez a modern esztétikában a Lipps-féle egység a sokféleiben), 2. teljesség és szabatoság, 3. arány és összeillés, 4. tisztaság és korrektség. Ezek lényeges feltételek ahhoz, hogy a műalkotás jellegzetes legyen, míg a gazdagság, újság, bátorság, fényes contrastok lényegtelenek. Hasonlóképp csak bizonyos esetekben kívántatik meg a műalkotástól a természetesség, erkölcsiség és igazság. Az a természetesség, erkölcsiség és igazság azonban, amelyet a műalkotás megvalósít, nem a tapasztalás alá eső természet, erkölcs és igazság — lehetőleg ezzel se ellenkezzék a műalkotás — hanem a fantázia teremtette és a műalkotásban megelevenített világ természetessége, igazsága és erkölce. Ha a művész, Péterfi szóhasználata szerint: a mesterműves, az erkölcsi tendenciát teszi főcéljának, elhagyja a maga tulajdonképeni szféráját, moralistává lesz s az esztétikai tetszést a műalkotásnak kisebbíti. Már pedig, aki a színházba megy — mondja — nem akar prédikációt hallgatni. Jóllehet tehát az esztétikai műveltség előre készítö és előre mozdító eszköze az erkölcsi műveltségnek, mégis a művész, ha a szép művek alkotásának előhozásával foglalkozik, nem teheti az erkölcsöt törekvése tulaj-

¹ Péterfinél: *szép mesterség.*

donképeni céljává — állapítja meg Péterfi a maga módján a művészetek autonómiáját. Hogy a művészetek az erkölcsstelen-ség előmozdítói volnának? E vádnak Péterfi megjegyzése szerint csak annyi alapja van, mint ha a tüzet rombolónak mondanók csak azért, mert akad gyújtogató is.

Következik az alkalmazott esztétika második része, a *calleotechnica particularis*, az egyes szépmesterségek filozófiája. Felosztásának alapja a kifejezés eszköze. E szerint vannak hangos szépmesterségek (*tonica*), formáló (*plastica*) és mozgásos szép mesterségek (*mimica*). Mindháromban a további elkülönítés így következik: abszolút — relatív, egyszerű — összetett. S így jut el az egyes szépmesterségekig, mint a felosztás végső tagjaiig. Ott látjuk a költészetet, éneklést, ékesen szólást, festészetet, szobrászatot, építészetet, de ott a kertészetet, a szepírást, a széppénzverést, a vívást, lovaglást stb. is. Mivel az esztétikába a szépmesterségeknek csak a filozófiája tartozik, nem pedig egyúttal azoknak a gyakorlati ismertetése is, Péterfi is jóformán csak az egyes művészetek meghatározására szorítkozik, s egy-egy elég rövid paragrafus megszerkesztésén túl több mondanivalója nincs.

Péterfi esztétikája formailag oly világos és hiánytalanul teljes, mint egy matematikai képlet. A filozófiai tudomány fogalmából és rendszeréből indul ki s jut el elhatárolás útján az esztétikáig, az elméleti filozófia harmadik ágáig. Ennek minden, még a legaprólékosabb részletét is gondosan feldolgozza, semmit nem mellőz, semmit magyarázatlanul nem hagy. A korabeli esztétikának nincs olyan fogalma és problémája, amely figyelmét elkerülte. Gondosan tárgyalja az esztétika fogalmát, feladatát, az esztétikai érzéseket, az esztétikai ítélet lényegét, a műalkotást és az egyes művészeteket. Elemzi őket, meghatározza, csoportosítja, külön választja s tételszerűleg, a dogmatizmus kizárólagosságot követelő biztosságáig kifejti, mindent elmondva, vagy legalább is érintve, mindazt, ami szerinte a tárgyahoz hozzátartozik. Egy-egy részlet tárgyalása után több helyt kijelenti, hogy további bizonyításra, több szóra szükség nincs, ő mindent elmondott. Utolsó mondata is: «Vége az esztétikának, mint a vizsgálódó filozófia harmadik és utolsó részének.» Műve valóban teljes, befejezett esztétika.

De szigorúan rendszeres is. Probléma-állítása, felosztása mindig helyes. Mondanivalóját nem folyamatosan adja elő, hanem apró fejezetekre szétosztva és elkülönítve. Ez látszatra mozaikszerűvé teszi könyvét. De csak látszatra. Mert művének szerkezete szerves összefüggésben épül fel, külön fejezetekre tagolt mondanivalói a legszigorúbb tartalmi összefüggéssel és logikai következetességgel kapcsolódnak össze, illetőleg sorakoznak egymás után. Mivel azonban az egyes fejezetek

tartalma jelentőség és súly tekintetében nagyon különbözik, a különben szabatos szerkezet gyakran egyenetlenné válik azáltal, hogy egészen jelentéktelen fogalmak és dolgok épügy külön fejezetet kapnak, mint a nagyon jelentékenyek és fontosak, amelyek bővebb tárgyalást érdemelnek. (Pl. a kertészet, a lovaglás stb. tárgyalásánál semmivel sem kimerítőbb és részletesebb a költészetről, zenéről stb.-ről szóló fejezet.) Gondolatvezetése általában a dedukció útján halad; módszere a párosság, mint szembenállás és ellentétes elkülönülés. Okoskodása fegyelmezett, célra néző, de néha túlságosan elvont. Érvelése, példatára, mint általában a kor esztétikusaié, száraz, szegény, s ami még inkább sajnálatos, magyar vonatkozású, nemzeti műveltségünkkel közvetlenül érintkező érve, példája, vagy hivatkozása egy sincs. De a tudományos módszer, a szabatos rendszerezés, az elvi összefüggés — amint tartalmának fentebb vázlatosan jelzett menetéből is érezhetni — sehol meg nem torpan; zökkenőnek vagy éppen szakadéknak nyoma sincs. Péterfi esztétikája formailag teljes és tudományos rendszerezés. Teljesebb és tudományosabb, mint minden eddigi magyar nyelvű előde.

Tartalmilag, kritikailag vitathatatlanul tudományos munka a Péterfi esztétikája. Megállapításainak értékét, érvényességét természetesen az esztétika tudományának akkori fejlettségéhez kell mérnünk, nem a maihoz. Amit mai állásponton lényegtelennek, naivnak vagy éppen oda nem tartozónak látunk, az a Péterfi korának esztétikájában fontos, tudományosan fejtegetett, időszerű, tehát mellőzhetetlen kérdés volt. Amit pedig az esztétika legnehezebb, legbonyolultabb s azóta is nyílt kérdéseiről, mint pl. az esztétikai tetszés sajátos természetéről, a szép, a jó és az igaz viszonyáról, az esztétikai ítéletekről stb. mond, az mind a kérdés lényegére vonatkozik és — korának tudományosságához viszonyítva — érvényes megállapításokat foglal magában.

Kényesebb kérdés a mű eredetisége. Annyi bizonyos, hogy nem fordítás. Különbözik tartalomban és terjedelemben még a saját, első ízben latin nyelven megfogalmazott (és előadott) esztétikájától is. Még ennek sem egyszerű fordítása, mert láttuk, különösen az elején bővebb, és bár kisebb mértékben, de később is találunk a magyar szövegben új, betoldott fejezeteket. E mellett az egyes tartalmilag megfelelő fejezetek terjedelme és fogalmazása is más és más, a magyar rendszerint részletesebb, a latin szűkebb szavú. A magyar szöveg tehát nem fordítása a latinnak, hanem ahogy ma mondanók, javított és bővített magyar nyelvű átdolgozása.

De vajon mennyiben eredeti, mennyiben sajátja Péterfinek a javított és bővített magyar nyelvű átdolgozás eredetije, a latin szöveg és a kettő együtt, azaz Péterfi esztétikai tuda-

mánya általában? Erre vonatkozólag idéznem kell *Alapfilozófia* c. művének bevezetéséből (X. l.) a következő, nemcsak az Alapfilozófiára, de Péterfi egész tudományos munkásságára nézve jellemző vallomást: «... Egy filozófust is kirekesztőleg nem használtam, vakon nem követtem. A tudós és népszerűleg író Krugnak eleitől fogva sokat köszönhetek, de azt is, amit benne igaznak s jónak találtam, nem szenvedőleg vettem által, hanem előbb az öntudás műhelyében mintegy kifőzvé, elhaszonlítani s csaknem sajátommá tenni igyekeztem; azonban a tudománynak mind anyagát, mind alakját illetőleg tőle sok nézeteim s elméleteimben önállóság és lényegesen el is távoztam... Lehetségig azon igyekeztem, hogy az igazság életgyökerére hassak és azt a maga valóságos belső okaiban keressem és találjam fel...» Ez a nyilatkozat híven fejezi ki a Péterfi tudományos eljárásának meghatározó sajátosságát. Valamint a szobrász vési, faragja, csiszolja a bányából előhozott nemes márványt, akként alakítja, formálja, adaptálja Péterfi is a maga egyénisége szerint és céljához képest azt a nemesnek vélt anyagot, amelyet Krug műveiben, a kor legjobban kihasznált filozófiai esztétikájában, készen talált. Krugot kora dicsőítette. Népszerűsége valóban rendkívülinek mondható, hiszen tanai rövidesen Kisázsiaig eljutottak, Szmirnában egy Kuma nevű tudós újjörög nyelven adta őket.¹ A magyar filozófiai és esztétikai gondolkodásra meg épen nagy hatással volt. Márton István pápai tanár Krug főművét, a *Systema philosophiae criticae* egész terjedelmében — csupán a jegyzeteket rövidítve meg — lefordítja latinra. Többi korabeli filozófusunk és esztétikusunk is, akár latinul, akár magyarul írt, ismerte jól és szinte kivétel nélkül bőven felhasználta Krug tanítását. Pedig Krug — ma már köztudomású — nem is volt mester, hanem csak egyes tanítvány, vagy épen ügynök: Kantot és a criticismust rendkívül szerencsésen és áttetsző csomagolásban forgalomba hozta. Nem eredeti gondolkozó, de jelentősége a bölcséleti, s így az esztétikai gondolkodás és gondolatok terjedésében, népszerűvé válásában igen nagy, nemcsak a német, hanem az egyetemes szellemi élet területén is. Egyszerűbben fogalmazta meg a Kant nehéz, tömör fejtegetéseit — ez a sikerének egyik titka — és mindent beillesztett és elhelyezett oly következetes és világos rendszerbe, akárcsak az építész az utolsó tégladarabot. Ez az áttekinthető, pontos rendszerezés Krug népszerűségének második titka. Így valóban szerte és az olvasókhöz közelebb vitte szét a filozófiai ismereteket, növelte az esztétikai közműveltséget.

¹ Márton István mondja *Guilielmi Krug: Systema philosophiae criticae* c. könyvében. Bécs, 1820. XV. l.

Alapjában véve Péterfi is ugyanezt tette: ismertette és népszerűsítette a filozófiát és az esztétikát. Elfogadta mindentől a kanti kriticismust, de nem közvetlenül Kantból merített, mint Krug avagy Bouterweck, hanem másodkézből, elsősorban Krugból. Rendszerezése nemcsak époly aprólékosan pontos és szabatos, mint a Krugé, hanem azonos vele. Ennek bizonyítékául számos apróság helyett csak egy lényeges rendszerbeli azonosságot említek meg. *Calleologia* pl. a Schellinget követő Schediusnál az abszolút szép elmélete, tehát a *calleologia* köre magában foglalja az egész esztétikát, az esztétika a *calleologiának* csak egy része, nagyobb fejezete. Péterfinél az esztétika az általános, a tágabb körű fogalom, a *calleologia* mint szűkebb körű csak része — ez pedig Krug álláspontja és felosztásának alapja. Egyébként is Krug a vezetője Péterfinék Mondanivalóját ugyanazon sorrendben adja elő, mint Krug, de természetesen sokkal rövidebben, egy-egy mellékesnek tartott gondolat- vagy érvesoportot mellőzve, kivált a latin szövegezésben, melynél — stílusából következően — gyakran használta Márton István fordítását. Krug a mester, Péterfi a tanítvány, de értelmes, világosfejű tanítvány, a filozófiai esztétika rendszerének terjesztésében kétségtelen érdemei vannak — mondja Kiss Áron.

Ennyi világosan felismerhető idegen hatás után bajos volna Péterfi *Aestheticáját* eredeti alkotásnak tekinteni. Mert az olyan munkát, melynek alapfogalmai, felosztása, gondolatvezetése, rendszerezése a másé, amely tehát csupán mennyiségileg, terjedelemben különbözik egy másiktól, mégpedig az adott esetben, mint kivonatolás, rövidebb a terjedelmesebb eredetijénél, *ma* önálló, eredeti tudományos alkotásnak nem lehet tartani, hanem kétségtelenül kompilációnak, legjobb esetben kompendiumnak kellene neveznünk.

Ma így áll a dolog. De beleállítva Péterfi könyvét a maga korába, talán mégis jogosult esztétikájára az eredeti jelző. Igaz, Krugot követi az alapozásban és a rendszerezésben egyaránt, de sokat elhagy és rövidít rajta tudatosan. Sem a latin, még kevésbé a magyar fogalmazás anyagát, mondanivalóját nem érezzük kívülről vettnek, idegennek, hanem mintha egy komoly magyar fő tudományos meggyőződésből önként és logikus következetességgel bontakoznék ki. Nem is követte vakon Krugot, öntudatán átszűrte gondolatait, épúgy mint *Alapfilozófiájában*, az akadémiai tagsággal elismert és kitüntetett művében. Aztán kirekesztőleg sem használta Krugot, hivatkozik más esztétikusokra is, Pölitze, Schlosserre, Fickerre stb., úgyhogy eljárása az eredetiség és önállóság külső bélyegét sokkal erőteljesebben magán viseli, mint a Szerdahelyié — pedig kortársai Szerdahelyit lefordításra is érdemes eredeti tudósnek tekintették, s a magyar esztétika

történetének legkiválóbb bűvára, Jánosi Béla, még száz év múlva is, szintén mint eredeti tudóst méltatta.

És ha végül mindehhez hozzávesszük a mű legfontosabb vonását, magyarnyelvűségét, azt a tényt, hogy ez a teljes, rendszeres, tartalmilag is egy tudományos egyéniség határozott meggyőződésen átszűrte, átalakított esztétika nem latin nyelvű, mint elődei, hanem nemzeti nyelvünkön szólalt meg, magyar nyelven ismertette végeredményben a kanti criticizmust, Kant kritikai esztétikáját: akkor a relativ eredetiséget Péterfi esztétikájától ma sem tagadhatjuk meg; a XX. század tudományos álláspontjáról nézve is önállóbb, mint Szerdahelyi műve, sőt mint akármelyik magyar esztétikai rendszerezés 1849-ig.

Az eredetiség fogalma a magyar esztétika történetében különben is viszonylagos, különböző értelmezésben és jelentéssel érvényesült. Eddig első, önálló, eredeti magyar esztétikának tudvalevőleg Greguss Ágostét tartják. *A szépség alapvonalai* ez a nevezetes mű, mely a Kisfaludy-Társaság kiadásában jelent meg 1849-ben, Szontágh Gusztáv bírálói jelentése alapján. Szontágh a következő értékeléssel ajánlotta Greguss művének a kiadását, a kinyomtatását: «Mindent egybefoglalva, én e széptanban a német esztétikát magyar nyelven reproducálva látom, a német esztétikát, amint most létezik, fény- és árnyékoldalaival. Magyar tudományos írótól többet nem lehet kívánni annál, minthogy tudományát azon fokra állítsa, melyen az a világ irodalmában áll.»¹ Szontágh megállapításának senki ellent nem mondott, senki meg nem cáfolta, s Greguss művéről mégis mint eredeti műről, eredeti gondolkozó munkájáról beszél, mind az esztétika története, mind a nyomán kialakult tudományos köztudat. Mivel a praemissák Péterfi esztétikájára vonatkozólag jórészt ugyanazok, következésképpen az eredetiség felett való döntés sem lehet szigorúbb, már csak azért sem, mert Péterfi időben jóval, vagy egy negyedszázaddal, de legalább másfél évtizeddel is előbb írta meg művet. Keletkezési ideje 1818 után és 1836 előttre, Péterfi marosvásárhelyi tanári működésének éveire esik.

Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a Péterfi Károly esztétikája az első rendszeres és teljes eredeti magyar nyelvű tudományos esztétika. Gregusséval tudományos értékben és jelentőségben nem vetekedhetik, annál kevésbbé, mert kéziratban maradt fenn, nyomtatásban nem jelent meg. Greguss ott áll a magyar tudományos esztétikai gondolkozás úttörő nagyjai között; műveit a későbbi szakemberek tanulmányozták, magyarázták s az olvasóközönség is átvette, megismerte gondolat-keltő tanításait, nemes és összhangzatos lelkiséget hirdető és

¹ Greguss Ákos: *A szépség alapvonalai*. Szontágh Gusztáv tudósítása. VI. l.

követelő tételeit. Péterfi kéziratban maradt műve immár több mint száz esztendő óta némán és minden hatás nélkül hever a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában. Még mint szellemtörténeti dokumentumot sem igen ismerte és emlegette más, mint a kollégium buzgó történetírója. Pedig nagyon is megérdemli, hogy nyilvántartsuk és beillesszük a magyar esztétika történetébe. Igaz, hogy nem jelenvén meg nyomtatásban, nem vált közkezenforgó művé s nem hatott esztétikánkra és esztétikusainkra, de évek hosszú során szerepelt egy főiskola bölcsészettani tanári katedráján mint előadott tananyag — a hivatali pályára, az életbe kilépni szándékozó érett ifjúságnak vizsgálatot is kellett kiállania belőle — s így tudományos kézikönyv szerepét töltötte be. Didaktikai közvetett hatása tehát tagadhatatlan. Nyereségszámba menő s nem jelentéktelen hatásnak kell tekintenünk, hogy egy népes, főiskolai fokon tanulmányozó ifjúság körében és számára hirdette és terjesztette magyar nyelven a tudományos esztétika tételeit és kérdéseit. Péterfi kézírata ezáltal az első magyar esztétikai tankönyv is, egy a tantervben is immár magának helyet kivívott új disciplinának a kor színvonalán álló, pontosan kidolgozott magyar nyelvű s magyarul előadott kézikönyve, amely, mint ilyen, figyelmet érdemel, annál inkább, mert még ma is össze tudjuk számlálni félkezünkön az azóta megjelent hasonló kézikönyveinket.

Tudománytörténetileg, a magyar esztétika fejlődésében, meg épen szembetűnő határkö. A mesteré, Köteles Sámuelé az érdem, hogy magyar nyelven elsőnek foglalta össze s fejezte ki a filozófiai tudományok rendszerét s ebbe a rendszerbe beleillesztette, de csak vázlatosan, enciklopédikusan, önálló tudománynak az esztétikát is.¹ Péterfi, a tanítvány, majd utód, tovább megy. A tudományok hierarchiájába önálló tagként már beleillesztett, de előtte csak vázlatosan ismertetett esztétikát magyar nyelven elsőnek és először részletesen és teljesen kidolgozta, tanszékén előadta s befejezett formában tanítványainak, a köznek, nekünk is megalkotta, rendelkezésre bocsátotta. Esztétikai gondolkozásunk történetének magyar nyelvű sorozatában a Péterfi kéziratot műve az első teljes, rendszeres és eredeti alkotás. Korának, Kant kritikizmusának, vonalán áll még akkor is, mikor a mai felfogás szerint naiv vagy oda nem tartozó dolgokat magyaráz. De magyarázta, magyar nyelven elemezte az iskolában, professzori tanszékéről, utat törve így a szép számára nemcsak előadásának részletező tartalmával hanem magyar nyelvűségével is.

Péterfi esztétikája az önállósuló tudományos magyar esztétikának értékes emléke, egyben bizonyágtévője annak,

¹ Mitrovics i. m. 57. l.

mint küzd fejledező esztétikai gondolkozásunk és műveltségünk terén is a magyar nyelv a latinnal, hogy elfoglalva helyét a tanítás terén, felválthassa amannak száraz, ércetlen hangját a közvetlenül ható nemzeti igének meleg csengésével. Talán eljő az a boldogabb idő, mikor lesz mód e kéziratot művet, tudományosságunknak a maga nemében első emlékét, némaságából megszabadítani. Megérdemli a kinyomtatást, kötelesség is teendőink közé sorozni.

Péterfi nem oly nagy szellem, mint mestere, Köteles. De ha nem áll is egy sorban vele és a legnagyobb református tanárokkal amilyenek Apáczai, Fogarasi Pap Zsigmond, Sipos Pál, Bólyai Farkas, Szász Károly stb., mégis egyike ő is annak a szépszájú erdélyi református tanártípusnak, amely századokon át a magyar tudományosság fenntartásában és továbbfejlesztésében hervadhatatlan érdemeket szerzett.

KRISTÓF GYÖRGY.
